

ПІДРУЧНИК «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ірина Андрусенко,

науковий співробітник відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

e-mail: Irina0668@bigmir.net

У статті проаналізовано дидактико-методичні аспекти побудови підручника «Я досліджую світ» як засобу формування у молодших школярів екологічних умінь. Обґрунтовано роль інтегрованого курсу як особливого етапу у формуванні ключових та предметних компетентностей учнів початкових класів. Висвітлено комплексне розв'язання освітніх завдань, під час виконання яких відбувається опанування учнями способів навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, розвиток у дітей ціннісних орієнтацій у ставленні до навколишнього світу.

Ключові слова: початкова освіта; початкова школа; шкільні підручники; інтеграція; інтегроване навчання; «Я досліджую світ»; екологічні уміння.

Постановка проблеми. Нині на вчителя покладена важлива місія: за невеликий проміжок часу необхідно опрацювати усі концептуальні документи, що стосуються реформування сучасної освіти, проаналізувати типові освітні програми, відповідально обрати для навчання молодших школярів підручники нового покоління.

У час упровадження новацій у початкову освіту особливої актуальності набуло питання міжпредметної інтеграції. Це пояснюється необхідністю, з одного боку, вдосконалити методику формування в учнів цілісної картини світу, а з іншого — вирішити проблему оптимізації змісту навчання.

Помічено, що впродовж десятиріч ускладнювалися програми для початкової школи, тим самим ігнорувався відомий закон Х. Ортега-і-Гасета про «ощадність в освіті», котрий вимагав вилучати з програми все зайве і залишати тільки те, що дитина здатна засвоїти, і те, що буде потрібно їй у житті. В останні роки в освіті прийшли до розуміння поняття важливих життєвих компетентностей, необхідності відобразити їх у стандартах і програмах. Проте, досі не належним чином виокремлено й не обґрунтовано актуальний для учнів початкових класів зміст навчання,

сповна не враховані їхні сьогоденні інтереси. Тому, на нашу думку, обраний шлях «ощадливості в освіті» маємо пройти разом з дітьми.

Виклад основного матеріалу. Із прийняттям Закону України «Про освіту», Державного стандарту початкової освіти у контексті модернізації сучасної освіти підручнику «Я досліджую світ» належить особлива роль. Розробники інтегрованого підручника «Я досліджую світ» І. В. Андрусенко, В. В. Вдовенко, Н. В. Котелянець, О. В. Агеєва намагалися реалізувати нагальні потреби Нової української школи. Новостворений підручник розроблений відповідно до Державного стандарту початкової освіти, Типової освітньої програми (створеної колективом авторів під керівництвом О. Я. Савченко). Його методологічною основою стали наукові доробки з проблеми підручникотворення для початкової школи вітчизняних дидактів і методистів Т. М. Байбари, Н. М. Бібік, Н. С. Коваль, Я. П. Кодлюк, О. Я. Савченко. Для нас стало ключовим, що науковці розглядають підручник як носій змісту і водночас моделі технології навчання, як системотвірну компоненту реалізації освітніх реформ.

«Я досліджую світ» — це підручник нової генерації, в якому з метою формування ключових та предметних компетентностей об'єднався через інтеграцію навчальний зміст п'яти освітніх галузей (природнича, соціальна, громадянська, історична, здоров'язбережувальна). Його навчальний матеріал і методичний апарат забезпечують формування в учнів цілісної картини світобачення; у ньому враховано ідею розвантаження змісту навчання у початковій школі.

Навчальний зміст підручника зорганізований на принципах ідей дитиноцентризму, втіленому в педагогічній теорії і практиці В. О. Сухомлинського, згідно з якими під час вирішення будь-яких освітніх питань у центрі уваги перебуває дитина, визнається цінність її особистості. Відомий педагог наголошував, що завданням учителя часто є узгодження та координація усіх впливів на особистість. З метою образної ілюстрації цього твердження В. О. Сухомлинський вдавався до порівняння праці педагога із працею скульптора: «Усе занепокоєння, усі прикrostі та вся творчість нашої справи в тому й полягають, що скульпторів декілька. Це і родина, і особистість вихователя, і дитячий колектив, і книга, і цілковито непередбачувані впливи, скажімо, знайомі, з якими подружила дитину вулиця... Якщо б усі ці сили діяли як добре злагоджений оркестр, як легко творили б люди!» — писав В. О. Сухомлинський [4, с. 12]. Але кожен майстер має власну вдачу та власний характер, власний почерк та, нарешті, власне уявлення про майбутнє створіння, власний етичний та естетичний ідеал. Звести все різноманіття впливу в єдине, домогтися, якщо є змога, гармонії — завдання педагога [там само]. Мистецтво навчання і виховання полягає і в тому, щоб учитель був здатним уміти і відчувати дитячу душу.

На шпальтах сучасних педагогічних видань ця ідея в контексті сучасних завдань формування особистості відображена у педагогічних працях І. Д. Беха, В. Г. Кременя, О. Я. Савченко О. В. Сухомлинської та інших педагогів.

Принцип природовідповідності є визначальним принципом створення інтегрованого підручника «Я досліджую світ». Усе, що оточує дитину, і сама дитина — є природа. Дитина у майбутньому повинна стати тим, до чого в неї є природні задачки. І завдання учителя виявити їх і створити умови для того, щоб дитячі здібності, нахили та інтереси могли розвиватися.

Принцип науковості реалізується в змісті навчального матеріалу, зафіксованого в програмах кожної освітньої галузі, що увійшли до інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Навчальний зміст курсу зінтегрований відповідно до сезонного принципу, що забезпечуватиме доступне віку молодшого школяра вивчення об'єктів та явищ природи. Послідовність вивчення навчальних тем ґрунтується на основних принципах дидактики — від простого до складного, що створює умови для реалізації індивідуального підходу до навчання, збуджує уяву дитини, активізує її мислення. Пропонований матеріал спрямований на реалізацію компетентнісного підходу, а також сприятиме розвитку особистості учня, формуванню в нього соціальних, громадянських, екологічних та здоров'язбережувальних моделей поведінки. Він укладений у такий спосіб, щоб забезпечити динамічність у використанні учителем під час організації навчального процесу.

Особливості укладання навчального змісту підручника «Я досліджую світ» в першому класі продемонструємо на прикладі окремих тем у таблиці 1.

З таблиці видно, що навчальний зміст ми добирали за принципом відповідності віковим особливостям учнів та доступності його сприймання, доцільності поєднання освітніх галузей у межах обраної теми.

Спрямованість освітнього процесу на розвиток ключових компетентностей та наскрізних умінь особистості як основи проектування навчальної діяльності інтегрованого курсу реалізуються через структурні компоненти діяльнісного навчання, їх властивості й умови взаємодії основних елементів системи. Побудова змісту інтегрованого курсу й добір методик навчання забезпечують зв'язок між способами діяльності учасників навчального процесу й засвоєними знаннями, формуванням мислення, розвитком здібностей учнів. Для успішної реалізації технології діяльнісного підходу нами було визначено оптимальний вибір методів навчання — проблемні та частково-пошукові як найбільш прийнятні й ефективні для реалізації навчального і розвивального потенціалу кожної з галузей курсу та їх поєднання. Проблемні ситуації створювали через формулювання проблемних запитань, відповідь на які діти мають знайти під час виконання завдань пошукового та творчого характеру.

На підставі вивчення теорії і практики розвитку екологічної освіти в Україні та за кордоном, теоретичного аналізу процесу формування в учнів екологічних умінь шляхом систематизації та поглиблення знань, умінь, навичок і одночасного залучення школярів до практичної діяльності екологічного спрямування, виявлено потенціал для розроблення дидактико-методичного забезпечення формування екологічних умінь учнів початкової школи під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» на основі нашого підручника.

Таблиця 1

Інтеграція навчального змісту курсу «Я досліджую світ»

Назва галузі Тематика	Природ- нича	Техно- логічна	Громадян- ська	Соціальна	Здоров'язбе- режувальна	Історична
МОЯ ШКОЛА	-	Організація робочого міс- ця та правила безпеки на уроках техно- логій	-	Екскурсія. Дослідження приміщень школи. Мої друзі Вчуся вітатися	Безпечна поведінка у школі та на уроках	-
УКРАЇНИ ВЕСЕЛКОВИЙ СВІТ	Моя країна — Україна. Рослини — символи України	Калина — символ Украї- ни	22 січня — день собор- ності України. Герб Украї- ни, Прапор України, Гімн України, мова	Стандерти поведінки в суспільстві	-	Походження Герба, Пра- пора, Гімну України, укра- їнська мова
ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА — ДНЕМ КРАСНА	Ознаки весни. Весняні яви- ща та зміни у природі. Спостережен- ня за животою природою	Гірлянда з паперових квітів	Служба порятунку 101	Чи знаєш ти, як діяти у не- безпечних ситуаціях?	Небезпеки у період льо- доходу і по- вені. Що потріб- но зробити, якщо у тебе промокло взуття?	

В останні роки проблема екологічної освіти і виховання досліджують українські вчені. Так, у дисертаційних роботах знайшли відображення питання системи формування складників екологічної культури (Л. Б. Лук'янова), виховання у дітей дбайливого ставлення до рослинного світу (Г. С. Марочко), узагальнення проблем екологічної освіти в педагогічній теорії і практиці роботи шкіл України (І. М. Костицька), розроблення змісту учнівських дослідницьких робіт з екології в позашкільних закладах (Г. П. Пустовіт), формування екологічних умінь молодших школярів (І. В. Андрусенко) та інші. Водночас, проведені дослідження в галузі екологічної освіти переважно зорієнтовані на виховний аспект екологічного спрямування (О. Л. Пруцакова), екологічної культури учнів початкової школи (Г. С. Тарасенко), екологічного мислення (Г. П. Таран). Проблема формування екологічної компетентності молодших школярів досі розкритою не була.

Формування екологічних умінь молодших школярів розглядається через інтеграцію навчальних предметів на рівні діяльнісного навчального компоненту. Частково формування екологічних умінь молодших школярів у процесі урочної і позаурочної діяльності представлено через організацію природоохоронної діяльності. Ефективність формування умінь в освітній практиці підтверджується дослідженнями І. В. Андрусенко, К. О. Баханова, Л. Г. Кондратової, Л. А. Мартинець, В. А. Нищети, О. В. Онопрієнко, О. М. Пехоти, Є. С. Полат, О. І. Пометун, Г. М. Шкільової, А. Д. Цимбалару, та ін.

Ідеї новоствореного підручника полягають в реалізації інтегрованого підходу, внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, які забезпечать формування ключових та предметних компетентностей учнів першого класу з використанням у навчальному процесі індивідуальних, парних та групових форм роботи, а також максимального залучення учнів до самостійної роботи.

Процес формування екологічних умінь у підручнику «Я досліджую світ» реалізовується шляхом розроблення окремих розділів чи тем з екологічним змістом, пов'язаних із практичною діяльністю стосовно виявлення, попередження та розв'язання реальних екологічних проблем.

Підручник вміщує завдання як репродуктивного, так і творчого характеру. Репродуктивні завдання передбачають навчальні дії на відтворення навчального матеріалу, його застосування у знайомих умовах («назви рослину», «назви предмети з якими будеш працювати», «назви предмети, зображені на малюнку» тощо). Вони спрямовані на розвиток мислительних дій та операцій, вміння розкривати причинно-наслідкові, цільові зв'язки, на розвиток логічних форм мислення (вміння робити висновки, судження).

У підручнику закладений потенціал для формування активної позиції учнів у процесі здобуття знань, накопичення практичного досвіду творчого застосування їх у нових умовах. Широкого використання набули інтерактивні методи, різноманітні форми самостійної роботи, що допомагає орієнтуватися на визначений

Державним стандартом обов'язковий результат освітнього процесу — володіння учнями ключовими та предметними компетентностями.

Розроблена система вправ і завдань базується на практико-орієнтованій основі, характеризується багатофункціональністю, гнучкістю, різноманітністю, містить завдання різного рівня — від репродуктивного до творчого. Завдання репродуктивного й пошукового характеру сприяють активізації пізнавальної активності учнів. Крім того, передбачені вправи й завдання проблемного, ситуаційного характеру, мають потенціал для формування в учнів наскрізних умінь, предметних та ключових компетентностей, такі, що потребують організації парної та групової роботи. Розробники підручника намагалися використовувати проблемну ситуацію, яка вирішуватиметься через практичне завдання. Наприклад, учням пропонується завдання, у якому закладена ситуація протиріччя.

Наведемо приклади різних видів завдань, що вміщені у підручнику.

1. Завдання «Дослідження — розпізнавання».

Розкажи, які приміщення школи зображені на малюнках.

Як ти їх розпізнаєш?

Чи є особливі місця у твоїй школі?

Люди яких професій працюють у школі?

2. Завдання «Дослідження — пошук».

Добери слова, щоб довести, що ти вихована людина.

Як ти привітаєшся з учителькою?

Які слова ти скажеш однокласниці, перед тим, як пропустити її вперед?

3. Завдання «Дослідження — спостереження».

1) Обстеж пожовклий листок, що впав із дерева. Визнач, з якого дерева впав листок. Який він за кольором? За формою? Досліди, який він на дотик. Великий він чи маленький?

2) Роздивися крізь лупу візерунок листка та його край.

3) Розглянь кольори листків крізь лупу. З'ясуй, які кольори переважають.

4) Що тобі допомогло розглядати осінні листя?

Оволодіння навчальним змістом здійснюється шляхом використання спеціальних методів пізнання, через дослідницьку діяльність учня. Техніко-технологічні, раціонально-логічні і творчі завдання застосовані у підручнику з метою формування в учнів життєвого і практичного досвіду. Передбачені завдання практичного, дослідницького, творчого характеру, які можна використовувати для диференційованого навчання, доступні для учнів згаданого вікового періоду. Спостереження

та досліди (складники природознавчої галузі) у підручнику розроблені відповідно до вимог методики навчання природознавства (Т. М. Байбара) за чіткими етапами, інструкціями з безпеки життєдіяльності учнів.

Ми прагнули задовольнити засобами підручника внутрішні мотиви першокласників, що формують інтерес, допитливість, потреби, задоволення від виконаної роботи завдяки цікавим завданням, творчим вправам, іграм, для роботи з Інтернет-джерелами. Головні герої на сторінках підручника завжди приходять на допомогу учневі, вони застерігають від небезпеки, загадують загадки та грають з учнями в ігри. Реалізовано модель соціальної поведінки під час роботи в малих групах, які забезпечують сприятливі умови для комунікативної практики учнів та їх соціальної адаптації.

Умовні позначення у підручнику забезпечують передумови для активної пізнавальної діяльності учнів, слугують наочною опорою мислення, сприяють урізноманітненню способів опрацювання значущих елементів інформації, вироблення в учнів умінь працювати з підручником. Вони добре розрізняються візуально, чітко узгоджені зі змістом позначених ними завдань. Умовні позначення орієнтують учня на певні види виконання завдань, як от: «виконай завдання», «дай відповідь», «поміркуй», «скористайся Інтернет-джерелом» тощо. У підручнику дотримано принцип доступності основного, додаткового та пояснювальних текстів.

Охарактеризуємо організацію навчального процесу у першому класі в межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ», що було здійснено під час експериментального дослідження. Загальний обсяг навчального часу становить 140 годин на рік (тижневе навантаження — 4 години на тиждень). Тобто, курс «Я досліджую світ» у першому класі доцільно ставити у розклад у середу чи в четвер як цілісно спланований день, тоді повною мірою зміниться навчальна діяльність, форми її проведення, підходи до застосування методів, прийомів та засобів навчальної діяльності. За результатами проведеного дослідження, учителі вважають такий навчальний день розвантажувальним.

У першому випадку — учні навчалися за обраною темою запропонованої нами методики, а саме: чітко за підручником. Такий підхід, на наш погляд, забезпечує формування в учнів цілісної картини світу, здатності сприймати предмети і явища різнобічно, системно, емоційно реагувати, сприяє поглибленню та розширенню знань учнів, діапазону їх практичного застосування.

У другому випадку — учителі пропонували на основі особистісно орієнтованої технології обрати кожному учневі ту чи іншу навчальну діяльність в навчальному осередку та об'єднатися в групи для спільної роботи. Після виконання завдання групи міняються місцями. Роль учителя-фасилітатора дуже подобалася учням, але педагог зазначила, що таку методику можна використовувати не більше, як один раз на тиждень. Кожного дня — це надто складно з огляду на підготовку роздат-

кового матеріалу, організації навчального середовища, опосередкованого контролю діяльності кожної дитини.

У третьому випадку — пропонується навчальний зміст учителька використовувала як базовий, створювала власний динамічний варіант, а саме: вибудувала алгоритм навчальної діяльності таким чином, коли були враховані всі види навчальної діяльності фронтальна, парна, групова, індивідуальна, самостійна. Виявилось, що потрібно чітко розраховувати час на кожний етап навчальної діяльності. Наприклад, під час екскурсії учителю не вистачило часу виконати заплановане завдання. Оскільки у дітей першого класу ще розсіяна, несконцентрована увага, їх приваблюють сторонні об'єкти, то заплановану роботу довелося поділити на кілька етапів.

Використавши проблематику запропонованого тексту під час ранкової зустрічі, педагог продовжувала закріплювати матеріал упродовж дня. У кінці навчального заняття обов'язково здійснювалася рефлексія та підводилися підсумки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтегрований підручник «Я досліджую світ» спрямований на формування ключових та предметних компетентностей, в тому числі — екологічної компетентності, що передбачає усвідомлення і дотримання правил природоохоронної поведінки; громадянські та соціальні компетентності, що передбачають співпрацю з іншими особами для досягнення спільної мети, активність в житті класу і школи, виявлення поваги до прав інших осіб, уміння діяти в конфліктних ситуаціях, дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримання здорового способу життя; пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та дослідження.

Серед компетентностей, які формуються у процесі вивчення курсу «Я досліджую світ», основоположними є природнича, технологічна, соціальна, історична, громадянська, здоров'язбережувальна, що реалізовані у відповідних освітніх галузях Державного стандарту початкової освіти, й виявляються у здатності учнів розв'язувати доступні особистісні та соціально значущі практичні проблеми, пов'язані з життєвими потребами учня та його суспільного життя.

Перспективу подальшого пошуку бачимо у розробленні методики реалізації інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для першого циклу початкової освіти на засадах компетентнісного підходу.

Література

1. Андрусенко І. В. Особливості реалізації змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в умовах Нової української школи / І. В. Андрусенко, Н. В. Котелянець, О. В. Агеєва // Початкова освіта: методичні рекомендації щодо організації навчального процесу в 2018/2019 навчальному році. / — К.: УОВЦ «Оріон», 2018. — С. 102–110.
2. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс] / Державний стандарт початкової освіти. — Постанова Кабінету міністрів України від 21 лютого 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87–2018-%D0%BF>

3. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: теорія і практика / Я. П. Кодлюк. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. — 288 с.
4. Сухомлинский В. А. Вижу человека // Литературная газета // В. А. Сухомлинский — 1967. — 27 сентября. — 12 с.
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник / О. Я. Савченко. — К.: Грамота, 2012. — 504 с.

References

1. Andrusenko I. V. Features of the implementation of the content of the integrated course «I explore the world» in the conditions of the New Ukrainian school / IV. Andrusenko, N. V. Koteleets, O. V. Ageeva // Primary education: methodical recommendations for organization of educational process in 2018/2019 academic year. / — К.: VVC «Orion», 2018. — P. 102–110.
2. State standard of elementary education [Electronic resource] / State standard of elementary education. — Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 21, 2018. — Mode of access to the resource: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>
3. Kodluk Ya. P. Textbook for Elementary School: Theory and Practice / Ya. P. Kodluk — Ternopil: Textbooks and manuals, 2004. — 288 p.
4. Sukhomlinsky V. A. I see a man // Literary newspaper. — 1967–27 September. — 12 s.
5. Savchenko O. Ya. Primary Education Didactics: A Textbook / O. Ya. Savchenko. — К.: Diploma, 2012. — 504 p.

Ирина Андрусенко,

научный сотрудник отдела начального образования
Института педагогики НАПН Украины,
г. Киев, Украина

УЧЕБНИК «Я ИССЛЕДУЮ МИР» КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье проанализированы дидактико-методические аспекты построения учебника «Я исследую мир» как средства формирования у младших школьников экологических умений.

Обоснована роль интегрированного курса, как особого этапа в формировании ключевых и предметных компетенций учеников начальных классов. Освещено комплексное решение задач образования, когда происходит овладение учениками способами учебно-познавательной и природоохранной деятельности, а также развитие ценностных ориентаций в отношении к окружающему миру.

Ключевые слова: начальное образование; начальная школа; школьные учебники; интеграция; интеграция в обучении; я исследую мир; экологические умения.

Irina Andrusenko,**Research Fellow, Department of Primary Education,
Institute of Pedagogy, National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine****RECIPIENT «I INVESTIGATE THE WORLD» AS A MEANS OF FORMING ENVIRONMENTAL LITERACY OF YOUNG SCHOOLS**

The article analyzes the didactic-methodical aspects of constructing the textbook "I Explore the World" as a means of forming environmental skills among junior pupils. The study of an integrated course in elementary school determines a special stage in the formation of key and subject competences of elementary school students. The simultaneous solving of educational tasks is highlighted when mastering the methods of educational-cognitive and nature-protective activities, development of value orientations in relation to the surrounding world.

The integrated textbook "I Explore the World" aims to formulate key and subject competencies, develop environmental competence, implies awareness of and compliance with the rules of environmental behavior; civil and social competencies that involve working with others to achieve a common goal, being active in class and school life, respecting the rights of others, being able to act in conflict situations, caring for their own health and preserving the health of others, maintaining a healthy lifestyle; know yourself and the world through observation and research.

Among the subject competencies that are formed in the course of studying the "I explore the world" course, natural, technological, social, historical, civic, health, healthful educational areas of the State standard of primary general education are fundamental, manifest in the ability of students to solve available personal and socially important practical problems related to the vital needs of a first grader and his public life.

Keywords: elementary education; elementary school; school textbooks; integration; I study the world; ecological skills.